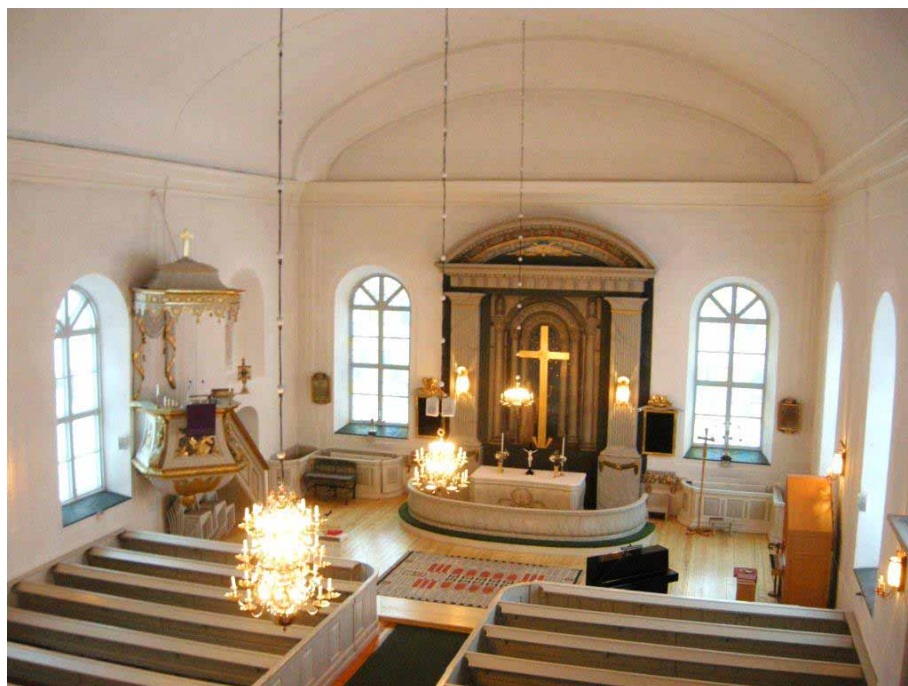

JÄTTENDALS KYRKAS OMBYGGNAD

Antikvarisk medverkan vid ombyggnad av kyrkorum, uppförande av läktartrappa
samt installation av bergvärmeanläggning

Jättendals kyrka
Jättendals socken
Nordanstigs kommun
Gävleborgs län
2009

Daniel Olsson

Slutrapport

Lst. Dnr: 433-14576-06 och 433-14532-07

Ärendet avser: Tillstånd enl. KML

JÄTTENDALS KYRKAS OMBYGGNAD

Antikvarisk medverkan vid ombyggnad av kyrkorum, uppförande av
läktartrappa samt installation av bergvärmeanläggning

Jättendals kyrka
Jättendals socken
Nordanstigs kommun
Gävleborgs län
2009

Rapport 2016:13
Daniel Olsson

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Du kan själv ladda hem rapporter i PDF format från länsmuseets hemsida www.lansmuseetgavleborg.se

Rapporter, böcker och mycket annat kan Du köpa/beställa i länsmuseets butik butik@xlm.se eller 026-65 56 35.

Utgivning och distribution:

Länsmuseet Gävleborg

Box 746, 801 28 Gävle

Tel 026-65 56 00

www.lansmuseetgavleborg.se

© Länsmuseet Gävleborg 2016

Omslagsbild: Kyrkorummet i Jättendals kyrka sett från läktaren efter ombyggnaden i koret. Foto från sydväst, Daniel Olsson, Länsmuseet Gävleborg 2009-12-15.

Allmänt kartmaterial från Lantmäteriverket. Medgivande MS2010/01366.

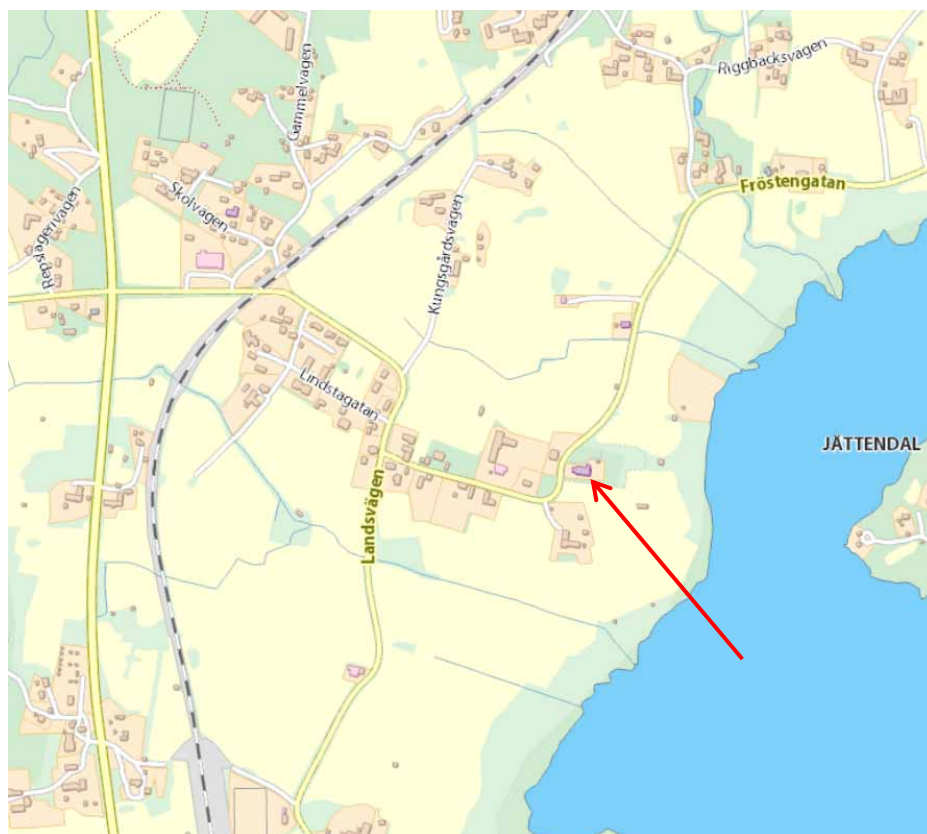
Staten har rätt att sprida dokumentationsmaterialet och rapporten enligt CC BY-licens. Lantmäteriverkets kartor omfattas ej av denna licens.

ISSN 0281-3181

Print: Länsmuseet Gävleborg

INNEHÅLL

Sammanfattning.....	5
Antikvarisk slutbedömning.....	5
Historik och beskrivning.....	6
Orsaker till åtgärder	7
Utförda åtgärder.....	8
Allmänt.....	8
Altaruppsats, altare och altarring.....	9
Trägolv	10
Ny läktartrappa och extra bärning	10
Lösa stolar	11
Målning	11
Energibrunnar och värmesystem	12
Antikvariska iakttagelser	13
Kvarstående arbeten.....	14
Avvikelser från beslut.....	14
Tekniska och administrativa uppgifter.....	15
Källor	15

Figur 1. Utdrag ur cX-kartan över centrala Jättendal med kyrkan markerad med en röd pil. Den gula vägen i nordsydlig riktning till vänster i kartbilden är E4:an.

Figur 2. Jättendals kyrkorum sett från läktaren före ombyggnaden i koret. Jämför med motsvarande foto på rapportens framsida taget efter ombyggnaden. Foto från sydväst, Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2009-06-05.

SAMMANFATTNING

Under hösten 2009 genomgick Jättendals kyrka en ombyggnad i delar av kyrkorummet och därtill installerades en ny värmeanläggning. Arbetet följde ett förslag framtaget av arkitekt Lena Almqvist, Arkitektverkstan i Hudiksvall AB. Huvudentreprenör för arbetet var Bengt Holm, Harmånger. Den nya läktartrappan har utförts av Trapp-Berglin AB, Jättendal, golvarbeten utfördes av Hälsingegolv AB, Hudiksvall och för målningsarbeten har Hans Målare i Hudiksvall AB, ansvarat. Värmeinstallationer har utförts av Bravida Sverige AB, Sundsvall. Läns museet Gävleborg deltog i arbetet som antikvariskt medverkande genom byggnadsantikvarie Daniel Olsson som utfört sju besiktningar i kyrkan under arbetets gång och även sammanställt denna rapport. Läns museet utförde även schaktkontroll i samarbete med grävarbetet på kyrkogården.

Ombyggnadsarbetet i kyrkan har omfattat borttagande och ombyggnad av bänkinredning i kyrkans östra del, ombyggnad och flyttning av altarring och altare, komplettering och slipning av trägolv, samt målning av berörda delar. En nytillverkad läktartrappa i trä som leder upp till läktarens nordvästra del har satts in. Ett nytt bergvärmsystem har även installerats och ett värmeaggregat har placerats i en befintlig skrub under den nya läktartrappan. För värmeinstallationen har nya rör dragits i kyrkorummet och synliga rör har därefter målats in i bakomvarande ytskiktets kulör. Vid slutbesiktningen 2009-12-09 återstod ännu visst målnings- och golvbehandlingsarbete, men det har därefter färdigställts. Läns museet har upprättat ett antikvariskt slutbesiktningsintyg.

ANTIKVARISK SLUTBEDÖMNING

Arbetena i Jättendals kyrka har följt länsstyrelsens tillståndsbeslut och det som har beslutats på byggmöten under projektets gång. Läns museet har upprättat ett antikvariskt slutbesiktningsintyg daterat 2009-12-14.

Figur 3. Jättendals kyrka från sydväst. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2006-12-05.

HISTORIK OCH BESKRIVNING

Den femte maj år 1800 förstördes Jättendals medeltida stenkyrka av brand. Vid återuppbyggnaden, som följde ritningar framtagna av arkitekt Gustaf af Sillén, återanvändes delar av de medeltida murarna mot norr och öster samt kyrkans sakristia som uppförts 1775. Den nya kyrkan stod färdig 1802, men invigdes först 1824. Kyrkan fick en klassicistisk utformning med torn och långhus med rusticerade hörn och friser, ljus putsade fasader och höga spröjsade rundbågiga fönster. Kyrkan har numer plåttak och tornet kröns av en korsprydd lanternin.

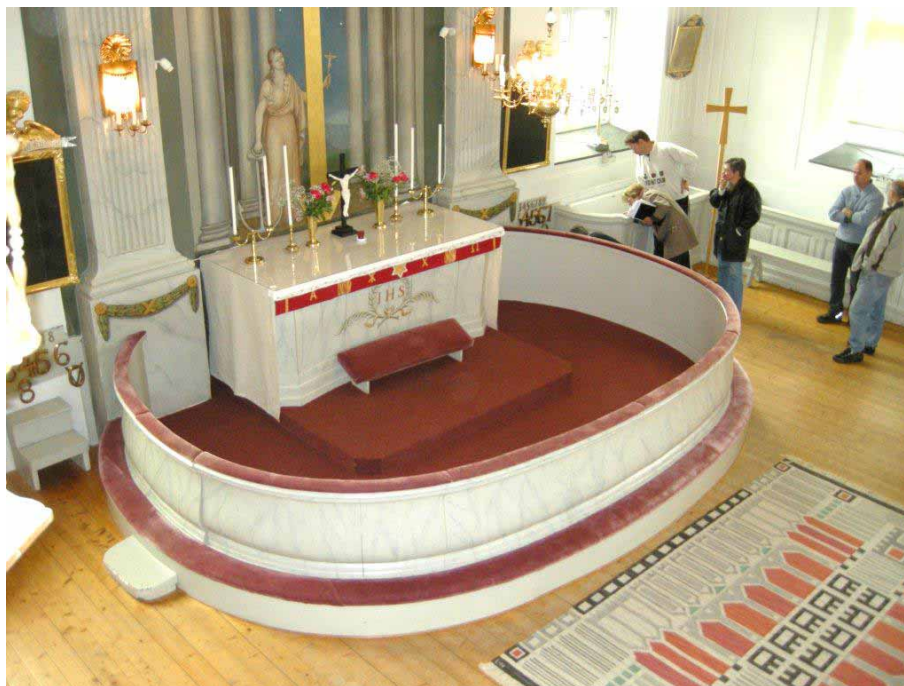
I likhet med exteriören har kyrkorummet behållit det mesta av den ursprungliga karaktären med trägolv, ljus putsade väggar indelade med pilastrar och ett tunnvalvt tak dekorerat med tvärgående band. Predikstolen från 1810-talet är placerad vid den norra väggen. Altaruppsatsen har en strikt klassicistisk utformning med pilastrar, ett segmentformat överstycke och illusionsmåleri. Före ombyggnaden hade kyrkan en sannolikt ursprunglig nästan ovalformad altarring och innanför denna var hela golvet upphöjt ett steg och ytterligare ett steg närmast altaret. Mot altaruppsatsen stod det ursprungliga altaret av trä med marmorade sidor. Bänkinredningen som till stor del är den ursprungliga och som även den har avrundade hörn, tillverkades av hjulmakare Lönnberg i Lönnånger. Orgelläktaren byggdes 1805, men läktarorgeln tillkom först 1839.

År 1969 upprättades ett förslag till ombyggnad av koret vilket tillstyrktes av landsantikvarien och godkändes av Riksantikvarieämbetet, men detta utfördes aldrig. Vid en renovering 1987 tillkom läktarunderbyggnaden på vardera sidan om mittgången. Sammantaget hade kyrkorummet före den senaste ombyggnaden genomgått relativt få förändringar sedan den nuvarande kyrkan uppfördes. Kyrkan värmdes sedan 1963 med elvärme.¹

¹ Jättendals kyrka. Underhålls och åtgärdsprogram (2003) Kapitel 2 och 3.

ORSAKER TILL ÅTGÄRDER

Det fanns före ombyggnaden stora önskemål hos församlingen att göra förändringar i Jättendals kyrka för att få ett mer rymligt och flexibelt kor då detta upplevdes som för trångt. Möjligheten för prästen att kunna fira Gudstjänst ”versus populum”, dvs vänd mot församlingen, efterfrågades också. Frågorna behandlades vid biskop Ragnar Persenius visitation i församlingen 2006 varvid biskopen förordade en förändring för att öka utrymmet i koret. Efter detta anlätade församlingen arkitekt Lena Almqvist vid Arkitektverkstan AB, Hudiksvall, som tog fram ett förslag till ombyggnad av koret.

Figur 4. Altaret, altarringen och del av altaruppsatsen i koret sedda från predikstolen före ombyggnaden. Foto från nordväst, Daniel Olsson, Länsmuseet Gävleborg 2009-06-05.

Den fråga som diskuterades mest under planeringstiden var altarringen som av församlingen upplevdes som för hög och det fanns därför ett önskemål att ta bort den helt. Samtidigt var altarringen en del av kyrkans ursprungsgestaltning och den ansågs därför viktig att bevara ur kulturmiljösynpunkt. Även bänkinredningen i koret diskuterades. Resultatet av dessa diskussioner mellan församling, stift och länsstyrelse blev slutligen en kompromiss där det beslöts att altarringen skulle sänkas i höjd och kortas ned, samtidigt som den främsta bänken på vardera sidan om mittgången skulle tas bort för att öka golvutrymmet i koret. Inom församlingen fanns det även en önskan att kunna sätta in en ny trappa mellan utrymmet vid toaletten i läktarunderbyggnaden i kyrkorummets nordvästra del och läktaren. Tidigare har läktaren enbart kunnat nås via den branta trappan i det uppvärmda tornet. Församlingen ansökte och fick tillstånd 2007-11-12 av länsstyrelsen till det reviderade ombyggnadsförslaget.

Det fanns även ett behov att få ett modernare värmesystem i kyrkan för att minska församlingens uppvärmningskostnader. Av denna anledning anlätades Bravida Sverige AB, Sundsvall, som i samarbete med Arkitektverkstan AB, Hudiksvall, tog fram ett förslag på en bergvärmeanläggning med värmepumpsaggregat och vattenledningssystem och radiatorer i kyrkorummet. Länsstyrelsen lämnade tillstånd till dessa åtgärder 2007-11-27.

*Figur 5. Korets södra del med ursprunglig bänkinredning före ombyggnaden.
Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2009-06-05.*

UTFÖRDA ÅTGÄRDER

Ombyggnadsarbetet i Jättendals kyrka utfördes under hösten 2009 med Bengt Holm, Harmånger, som huvudentreprenör. Den nya läktartrappan har tillverkats av Trapp Berglin AB, Jättendal och golvtåtgärder har utförts av Hälsingegolv AB, Hudiksvall. För målningsarbetet har Hans Målare i Hudiksvall AB, ansvarat. Värmeinstallationerna har utförts av Bravida Sverige AB, Sundsvall. Arkitekt Lena Almqvists ombyggnadsförslag gick i korthet ut på att göra kyrkorummets kor mer flexibelt genom följande åtgärder:

- Borttagning av golvet innanför altarringen.
- Avkortning, sänkning av altarringen samt omklädning med nytt tyg.
- Framflyttning och sänkning av altaret samt komplettering med ny baksida av trä.
- Komplettering av kyrkans östra vägg bakom altaret.
- Demontering och ombyggnad av korbänkarna i den södra delen av koret.
- Borttagning av den främsta bänkraden närmast koret på båda sidor om mittgången och flyttning av korskrank.
- Komplettering av trägolv vid utökning av kor.
- Bygga av ny trätrappa till läktaren.

De olika delarna beskrivs närmare nedan.

Allmänt

Församlingen inledde arbetet i kyrkorummet i september 2009 med bortplockning av lösa föremål varefter Bengt Holm utförde intäckningar med plast av känsliga delar av inredningen, som predikstol, ljuskronor samt inte minst läktarorgeln.

Figur 6. Altaret och altarringen under ombyggnadsarbetet. Foto från nordväst, Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2009-08-12.

Altaruppsats, altare och altarring

De delar av altarringen som inte skulle vara kvar kapades bort och altaret togs löst och flyttades fram. Altarets podium kapades av 15 centimeter i underkant. Sedan demonterades golvet innanför altarringen.

Därefter kapades den understa delen av altarringen bort, cirka 10 centimeter, för att få knäfallet i en lämpligare nivå. De kvarvarande nya ändarna av altarringen försågs med träpanel på kanten för att få en lämplig avslutning. Altarringens tygklädsel i rosa kulör togs bort och ersattes på knäfallet med ett grönt tyg som valdes på förslag av Lena Almqvist i samråd med församlingen och antikvariskt medverkande. Omklädningen av tyget utfördes av Folke Tagg, Näsvisen.

Altaret försågs med en ny slät baksida av hyvlad träpanel som på kortsidorna utformades för att ansluta till altarets lister. Altaret har flyttats fram 80 centimeter.

Figur 7. Altarets baksida innan bakstycket av trä kom på plats. Foto från sydöst, Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2009-08-12.

Figur 8. Detalj av altarringens norra del efter ombyggnaden. Foto från sydöst, Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2009-10-21.

Bänkinredning

I koret demonterades bänken längs korets södra vägg samt den framförvarande bänken i korets sydvästra del. De återstående delarna av bänkinredningen i

korets sydöstra hörn fick vara kvar, men dessa delar har kompletterats med en svängd dörr, vilken har återanvänts från den borttagna delen av inredningen. Korbänksinredningen i korets nordöstra hörn har ej påverkats av ombyggnaden i koret. För att utöka korets golvyta demonterades den främsta bänkraden på båda sidor om mittgången och därefter flyttades bänkskranket en rad bakåt för att även fortsättningsvis utgöra en avslutning av bänkkvarteren mot koret.

Figur 7. Detalj av trägolvet i koret närmast mittgången med snedställda frisbrädor. Foto från sydöst, Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2009-11-18.

Trägolvet

Arbetet med golvet har utförts av Hälsingegolv AB, Hudiksvall. Som tidigare nämnts demonterades trägolvet innanför altarringen och även underliggande golvkonstruktion så att denna del kom i nivå med övrigt golv i koret. Därefter lades det äldre trägolvet tillbaka och kompletterades med nytt virke av motsvarande dimension och utförande där så behövdes.

På den tidigare främre bänkradens plats höjdes golvnivån cirka 10 centimeter för att komma i nivå med övriga delar av koret. Nytt golv har utförts av gran av 14,5 centimeters bredd. Vid ingången till koret lades två snedställda frisbrädor för att få en lämplig övergång till det befintliga golvet i koret. Golvet i koret har som tidigare lackats.

Ny läktartrappa och extra bärning

I rummet under läktarens norra del har en ny läktartrappa av trä byggts av Åke Berglin, Jättendal efter ritning framtagen av Lena Almqvist. Den höga takhöjden i detta rum medförde att trappan måste byggas i U-form. Sedan arbetet hade påbörjats visade det sig att en mycket grov golvbjälke satt i vägen för den tilltänkta öppningen i läktarbjälklaget. För att kunna kapa av denna måste först en avväxling utföras. Bärningen gjordes genom att ett betongfundament placerades på marken under kyrkans golvbjälklag och på detta fundament ställdes en bärande stålpelare som bar upp den avkapade golvbjälken. Då pelaren är placerad i en vägg syns detta inte i rummet där trappan är placerad. På läktaren har ett trappräcke med spjälor av trä satts upp.

Figur 10. Håltagningen för den nya läktartrappan. Foto från söder, Daniel Olsson. Läns-museet Gävleborg 2009-11-18.

Figur 11. Den nya läktartrappan. Foto från söder, Daniel Olsson, Läns-museet Gävleborg 2009-12-15.

Lösa stolar

Församlingen har efter förslag från Lena Almqvist införskaffat 25 nya stapelbara och kopplingsbara trästolar i gråvit kulör. Stolarna är placerade huvudsakligen i korets sydöstra del och används främst av kyrkans kör, men de kan även ställas mitt i koret exempelvis vid en mindre begravning eller en dopceremoni. När stolarna inte används kan de staplas och ställs då delvis längs den norra väggen under predikstolen.

Figur 12. Altarpartiet efter målning, men innan altarringens klädsel färdigställdes. Foto från nordväst, Daniel Olsson, Läns-museet Gävleborg 2009-11-18.

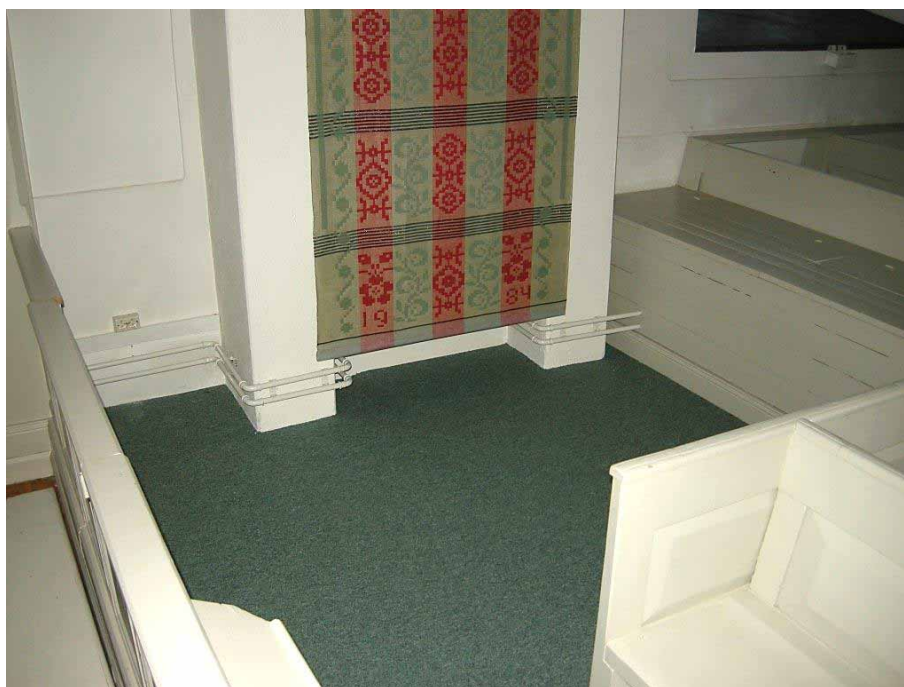
Målning

Målningsarbetet har utförts av Hans Målare i Hudiksvall AB. Altarets nya baksida har målats med linoljefärg i anpassad kulör och samma sak gäller altarringens nya kortändar och baksida. Viss övrig kompletteringsmålning samt marmorering av dessa delar har även gjorts. Även bänkinredningen i koret och bänkskärmarna mot koret har målats i samma kulörer som tidigare med linoljefärg. Ytan där altaret tidigare stod mot östväggen har målats i mörkgrön kulör för att ansluta till intilliggande kulörer som ingår i altaruppsatsen. Inmålning har utförts på de båda väggytor där altarringen tidigare anslöt till den östra väggen.

Energibrunnar och värmesystem

På kyrkogården, norr om kyrkobyggnaden, har ett antal energibrunnar för bergvärme borrats. Från dessa har ledningar dragits i cirka 0,6 meter djupa schakt till en samlingsbrunn och därifrån vidare in i kyrkobyggnadens nordvästra del. Ett hål har borrats genom murverket under mark. I samband med grävarbetet på kyrkogården utförde Läns museet Gävleborg en schaktkontroll, genom arkeologisamordnare Bo Sandberg. Marken var omrörd sedan tidigare och inget av arkeologiskt intresse framkom i samband med dessa åtgärder.

I rummet i kyrkans nordvästra del finns en skrubb där värmepumpsaggregatet och styrningen till värmesystemet har placerats. Skrubben har försetts med plastmatta, samt spygatt med luktlås. Inuti kyrkorummet har vattenledningar till värmesystemet dragits och anslutits till nya radiatorer som monterats under bänkarna. Under varje bänk i långhuset sitter tre radiatorer. Ledningarna är huvudsakligen dragna i höjd med golvsockeln, men vid kyrkorummets västra entré är de placerade nära taket under läktaren, då det ej var möjligt att dra ledningarna under golvet. Vid den södra entréns vindfång har ledningarna dragits runt porten inuti vindfånget och syns således inte alls i kyrkorummet vid denna dörr. Samtliga synliga ledningar har målats in i bakomliggande kulör.

Figur 13. Rödragning för värme vid platsen för den tidigare skorstensmuren vid kyrkorummets södra vägg. Foto från nordöst, Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2009-12-15.

Övrigt

Innan målning av väggen bakom altaret gjordes utfördes viss putslagning och en elkabel som tidigare var dragen ovanpå altaret närmast väggen har flyttats ned till golvet och klamrats vid väggen.

Enligt Lena Almqvists ombyggnadsförslag skulle kororgeln målas in i lämplig kulör, men det beslöts att denna åtgärd skulle utgå. Kororgeln står efter ombyggnaden uppställd mot den södra väggen i korets sydvästra del. I samband med ombyggnaden har församlingen även bytt ut de tidigare gångmattorna i kyrkorummet mot nya något smalare gångmattor i grön kulör, vilka stämmer överens i färg med altarringens nya tygklädsel. Även mattan vid den tidigare eldstadens plats har bytts mot en grön matta av samma kulör som övriga nya gångmattor.

Vid länsstyrelsens besök 2009-09-16 under ombyggnadsarbetet i kyrkan togs beslut om vilka borttagna delar av altaret, altarringen och bänkinredningen som skulle sparas och dessa delar har församlingen därefter tagit hand om. En av bänkarna som demonterades har kapats i lämplig längd samt försetts med nya trästöd under och placerats längs den södra väggen i kyrkans vapenhus.

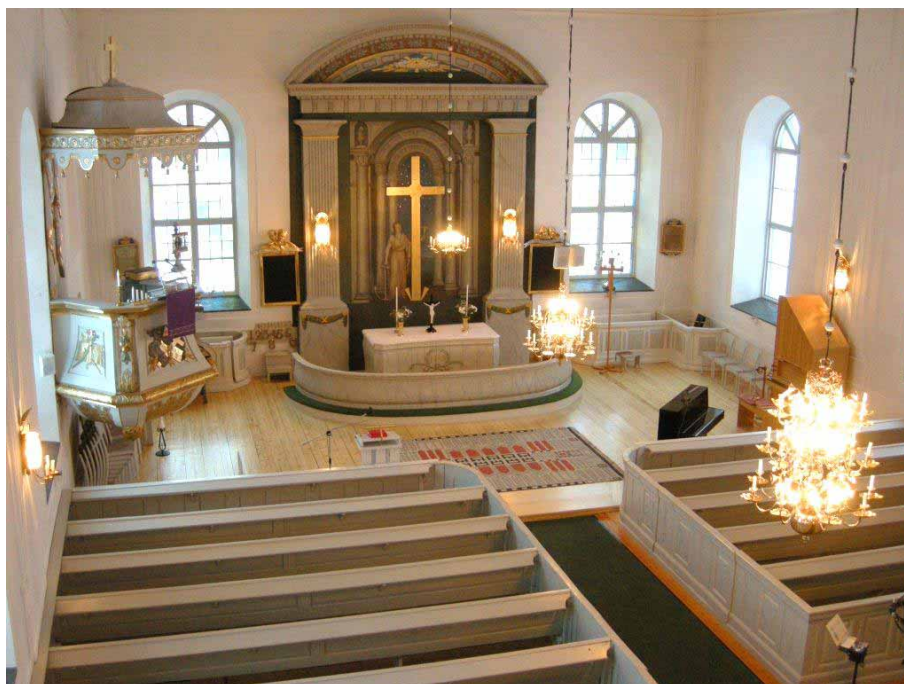
Figur 14. Kyrkoherde Sofia Aspling stående "verses populum" vid det framflyttade altaret. Foto från sydväst, Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2009-12-15.

ANTIKVARISKA IAKTTAGELSER

Under ombyggnaden i koret fanns det tillfälle att studera hur korets delar och fasta inredning var uppbyggda. Det visade sig att altaret hade en bärande grovt timrad tresidig stomme vars baksida syntes sedan altaret hade demonterats från östväggen. Altarringen var fastsatt genom sk skråspikning. Efter avkapning av altarringen syntes vilket enormt kärnrikt och tätvuxet virke som hade använts till altarringen och underliggande delar när den byggdes.

Figur 15. Detalj av en avkapad bjälke av tätvuxet virke som ingick i altarringens undre del. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2009-08-12.

*Figur 16. Kyrkorummets östra del sett från läktaren efter avslutad ombyggnad.
Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2009-12-15.*

KVARSTÅENDE ARBETEN

Vid Läns museets slutbesiktning i kyrkorummet 2009-12-09 konstaterades att mindre bättringsåtgärder behövde utföras på trägolvet i gångarna i kyrkorummet. Anledningen till detta var att församlingen i samband med ombyggnaden även valde att byta gångmattor i kyrkorummets gångar. Någon åtgärd för golvet var ej inplanerad, men då de nya gångmattorna är något smalare än de tidigare fanns det behov av en försiktig golvbehandling för att efterlikna kulören på angränsande lackat trägolv i gångarna. Eventuell patinering i gångarna måste ske med försiktighet och utföras av person med stor erfarenhet för att golvet ej ska bli för mörkt. Denna åtgärd ingick dock ej i det planerade arbetet.

AVVIKELSER FRÅN BESLUT

I ombyggnadsförslaget föreslogs en inklädnad med träpanel av väggen bakom altaret. Sedan altaret hade demonterats visade det sig emellertid att det skulle bli bättre att enbart måla in väggen bakom i en anpassad kulör och så skedde även.

Enligt det ursprungliga förslaget var avsikten att den nya trappan till läktaren i det norra rummet under läktaren skulle utföras som en smal spiraltrappa. Efter att tillståndet hade lämnats föreslogs istället en vinklad trätrappa. Länsstyrelsen informerades om detta och hade inga synpunkter emot förändringen. Genom håltagningen för trapploppet behövde även en förstärkning av läktarens bärande träkonstruktion göras. I övrigt har arbetet i och vid Jättendals kyrka följt tillstånden i länsstyrelsens båda tillståndsbeslut.

TEKNISKA OCH ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Länsstyrelsens dnr: 433-14576-06 och 433-14532-07

Beslutsdatum: 2007-11-12 och 2007-11-27

Länsmuseets dnr: 914/312

Fastighet: Jättendals kyrka

Socken: Jättendals socken

Kommun: Nordanstigs kommun

Lagskydd: Kyrkan skyddad enl. KML

Uppdragsgivare: Harmånger-Jättendals församling

Projekttid: september – december 2009

Arkitekt: Lena Almqvist, Arkitektverkstan i Hudiksvall AB

Huvudentreprenör: Bengt Holm, Harmånger

Underentreprenör: Trapp-Berglin AB, Jättendal (läktartrappa)

Underentreprenör: Bravida Sverige AB, Sundsvall (värmesystem)

Underentreprenör: Hälsingegolv AB, Hudiksvall (trägolv)

Underentreprenör: Hans Målare i Hudiksvall AB, Hudiksvall (måleriarbeten)

Underentreprenör: Folke Tagg, Näsviken (omklädning altarring)

Materialleverantörer:	Värmesystem	Bravida Sverige AB, Sundsvall
	Trä	Bengt Holm, Harmånger
	Golv	Hälsingegolv AB, Hudiksvall
	Läktartrappa	Trapp-Berglin AB, Jättendal

Besiktningsdatum:	2006-12-12	Rådgivning
	2009-06-05	Antikvarisk medverkan 1
	2009-08-12	Antikvarisk medverkan 2
	2009-09-16	Antikvarisk medverkan 3
	2009-10-21	Antikvarisk medverkan 4
	2009-11-18	Antikvarisk medverkan 5
	2009-12-09	Slutbesiktning
	2009-12-15	Efterbesiktning

KÄLLOR

Arkiv

Länsmuseet Gävleborg, ärendearkiv. Nordanstigs kommun, Jättendals socken, Jättendals kyrka

Otryckta källor

Jättendals kyrka. Karaktärisering och kronologi 2003. Ingår i: Jättendals kyrka. Vård- och underhållsplan.

Informanter

Holm, Bengt. Muntliga uppgifter i samband med ombyggnaden hösten 2009.

LÄNSMUSEET GÄVLEBORG, BOX 746, 801 28 GÄVLE · TEL 026-65 56 00. WWW.LANSMUSEETGAVLEBORG.SE
BESÖKSADRESS: SÖDRA STRANDGATAN 20, GÄVLE